

УДК 821.161.2. – 32(092)

ЮЛІЯ ВОЛОЩУК

(Київ)

«РОЗЧАРОВАНИЙ, ВТОМЛЕНИЙ, САМОТНИЙ...»: АВТОБІОГРАФІЧНА ТА ПСИХОБІОГРАФІЧНА ОСНОВА ОБРАЗУ СТАРОГО ЛОСЯ В ОПОВІДАННІ «ЛОСЬ» В. ГЖИЦЬКОГО

Ключові слова: анімалізм, зооморфні образи, зоонімічна символіка, автобіографізм, психобіографія.

Сучасні літературознавці все частіше застосовують психоаналіз як метод інтерпретації художнього твору, адже життєпис, внутрішнє «я» митця є своєрідним метатекстом, що знаходить явне чи алюзійне вираження в його доробку. З огляду на це вважаємо актуальним звернення до автобіографічної та психобіографічної основи оповідання «Лось» (1958) Володимира Гжицького, яке стало метафорою його долі, увібрало в себе авторські любов до світу, волі, гуманізм, віру в гідність, силу людини.

Хоча І. Приходько наголошує на «хрестоматійності» твору, його глибокий літературознавчий аналіз ще не здійснено. Дослідниця відзначила «анімалістичність» оповідання, що «побудоване як «плин думок», «спогадів» старого лося» [6, с. 132-133]. Аналіз цього тексту дозволить краще зрозуміти специфіку творчого мислення В. Гжицького, допоможе відкрити деякі смислові глибини його великої прози, ідейно-тематичними домінантами якої є автобіографізм, вітаїзм, екзистенційність.

Мета дослідження – з'ясувати специфіку авторського бачення образу тварини, проаналізувати художні прийоми передачі її внутрішнього світу, простежити, як в образі лося втілилися життєвий шлях, світогляд, характер, нереалізовані мрії та бажання його творця.

Автобіографізм – прикметна ознака прозописьма В. Гжицького. Доля митця була надзвичайно складною. У 1919 р., після вимушеної участі в Першій світовій війні у складі австрійської армії та невдалого сотниківства в УГА (сотню В. Гжицького було розбито армією Ю. Галлера), молодий галичанин вирушає на «велику Україну». Еміграція надзвичайно сильно вплинула на його характер і світогляд, художньо втілилася в мотиві туги за рідною землею. Трагічний екзистенційний досвід письменника посилено арештом у 1933 році й засланням через «націонал-шовіністське» звучання роману «Чорне озеро» (1929) та нібито підготований разом з Остапом Вишнею замах на В. Чубаря й П. Постишева. Розстріл замінено десятьма роками виправно-трудова робіт. У зв'язку з Другою світовою війною, а потім через наклепи табірних «стукачів» додано ще чотири роки. У 1947 р. письменник отримав «вовчий білет» – замість паспорта довідку про те, що відбув покарання. З нею можна було працювати тільки в межах таборів. Лише в 1956 р. митця реабілітовано, він зміг повернутися в рідний край. Перипетії його

життя стали основою багатьох оповідань, романів «У світ широкий» (1960), «Великі надії», «Ніч і день» (1963), «Слово честі» (1968).

Любов до природи, аніمالізм – ще одна яскрава ознака прози В. Гжицького. Вирішивши на лісничівці в дідуся, змалечку полюбив ліс і всіх лісових мешканців. Літератор глибоко відчував «душу» рослин і тварин, цим талантом наділив своїх персонажів, часто зображував тваринний світ крізь призму людського світовідчуття. Крім того, оспівуючи природу, міг відвести душу, хоч на короткий час забути про цензурний контроль.

Кореляція понять «людина» – «тварина» в прозі митця не однозначна. Письменник звертається до тотемічного символізму (ідентифікації людей із тваринами) з метою увиразнення психологічних портретів персонажів чи передбачення їхньої майбутньої долі. Наприклад, Довбуш думає про козенят: «Такі ж безборонні, як наші селяни. Кожен хижак може їх скривдити безкарно» [1, с. 128]. Опришко Андрицький повідомляє про своє минуле: «Старий князь купив мене в мого колишнього пана, як коня чи пса» [1, с. 102]. Порівняння «кріпак – безправна тварина» увиразнюється реплікою пана Пігловського, героя роману «Кармалюк»: «Хам – ест бидло» [1, с. 279]. Довбуша автор називає орлом: «Живе він на високих горах, між скелями дикими, живе він з орлами вільними. <...> він – орел!..» [1, с. 42]. Пани отримують зоонімічні прізвища (Псович, Блоха, Пігловський), показані в парі з тваринами, що підкреслюють їхню сутність (пані Розалію супроводжує лютий королівський дог як виразник її пихи, злості).

В оповіданні «Лось», навпаки, не люди порівнюються з тваринами, а тварині надано людських якостей. Твір писався в 1946-1956 роках, уперше виданий у збірці «Повернення» (1958). Поштовхом до написання, за словами самого автора, став особистий досвід північного життя: «Хіба написав би я «Лося» <...> не побувавши на далекій Півночі?..» [4, с. 131].

Коротеньке оповідання описує один день лося, але при цьому розгортає перед читачем його історію від самого народження. Це стає можливим за допомогою надзвичайного ущільнення часу, численних ретроспекцій, чергування «рубаних» уривків тексту, що стосуються теперішнього та минулого життя лося, передачі хронотопу через призму світовідчуття, спогадів тварини. Ліризм, емоційна наснаженість твору наштовхують на метафоричне визначення його жанру як поеми в прозі. Розповідь надзвичайно психологізована. Голоси автора й персонажа зливаються в єдиний потік свідомості, здається, що сам лось говорить про свої почуття. Імпресіоністична поетика, виразні художні деталі, метафори, яскраві епітети передають його внутрішній світ, радість і страждання.

В аналізованому образі заковано риси характеру В. Гжицького, відображено основні етапи його долі, нездійснені мрії. Уперше письменника порівняли з лосем його сучасники Р. Іванчук та М. Петренко. Так, Р. Іванчук писав: «Мені за неблаганною асоціацією уявився той із однойменного оповідання гордий, благородний і граціозний лось, і таким – добрим, ніжним, вірним і непоступливим – я сприймав письменника до останнього дня його життя» [3, с. 137]. За словами М. Петренка, «лось цікавий як людина – настільки любовно Володимир Зенонович досліджував його життя, поведінку, звички й уподобання, його потяг до статевого буйства, зрештою, його трагедію» [5, с. 140].

Перша точка дотику в психобіографії автора та лося – любов до матері, небажання її з кимось ділити – батьком чи братами й сестрами, процес дорослішання. Ось як тепло згадує лось про свою матір: «Він пам'ятає, як мати полизала йому вуха, очі, шию, і стало вмить зовсім не страшно й так тепло від неньчиних пестощів. Він був один у матері, і вона віддавала йому всю свою любов» [2, с. 614]. Відлучення від маминих грудей болісно сприймається маленьким лосиком, надто ж тому, що з'являється «подібний до них звір, тільки вищий, сильніший і з великим кущем на голові, якого не було ще тоді ні в нього, ні в матері. Мати ставилася до прибудди незрозуміло доброзичливо, а це давало, видно, право тому, кущорогому, робити іноді боляче своїм твердим галуззям її єдиному синові. Ображений лосик утікав подалі від них, не викликаючи, проте, ні жалю, ні хвилювання у матері» [2, с. 614]. Роги чужинця виступають фалічним символом його вищості, сили, маскулітності. Лосик спершу ідентифікує себе з матір'ю (у неї також немає рогів), але хоче разом з тим зайняти місце чужинця біля неї, а для цього треба стати таким же сильним, як «кущорогий». Поступово лосик усвідомлює себе як представник чоловічої статі. Відбувається позитивне розв'язання едіпової ситуації: відмова від об'єктної прив'язаності до матері й посилення самоідентифікації з батьком, унаслідок чого зберігається любовне (не хтивне) почуття до матері та посилюється мужність. Сам письменник на все життя зберіг ніжне, шанобливе ставлення до матері та сестри, думка яких багато в чому була вирішальною для нього і його героя М. Гаєвського.

Друга точка дотику – повне усвідомлення своєї маскулітності, відхід від матері. Остаточне змушнення молодого лося відбувається під час двобою за лань з іншим самцем, старшим, досвідченішим, сильнішим. З цієї екзистенційної, межової ситуації можна вийти, лише задіявши надлюдські можливості: «Голови бійців водночас нагнулись донизу, і роги обох сплелись навіки. Самці відчули смертельну небезпеку. Шарахнулись назад – безнадійно: розплутати два крилаті кущі рогів було неможливо. <...> Урятувала лань. <...> Він глянув на неї знизу, і очі їхні зустрілись. Він побачив у них любов до нього і страх за наслідок боротьби. Несподівано для себе й для ворога він люто крутнув головою вбік і... відчув себе вільним від залізних кліщів смерті <...> противник почав відступати. Спершу поволі, а потім, відійшовши кілька кроків від бойовища, обернувся й чимдуж поскакав у ліс» [2, с. 617]. Перемогти допомагає любов і нестримна жага життя – ті екзистенціали, що були орієнтирами для самого митця. Водночас цей двобій – художнє втілення авторської віри в силу людини, яка неодмінно здолає всі негаразди завдяки боротьбі, надії та любові, вияв глибокої переконаності письменника в тому, що протистояння повинне завжди бути чесним, на відміну від методів впливу радянської влади на вигаданих «ворогів народу». Змагання лосів у В. Гжицького нагадує двобій ізюбрів у романі І. Багряного «Тигролови». Принагідно слід зауважити, що боротьба двох рівних за силою істот – наскрізний мотив прози В. Гжицького. У таких межових ситуаціях виявляються надлюдські можливості персонажів. Скажімо, опришко Крига голими руками спиняє бика, рятуючи дитину, Довбуш із самою сокирою йде на кабана, і цей двобій може бути розкодовано як символ протистояння Довбуша й панства, Кармалюк, тікаючи з каторги, змушений протистояти голодному вовкові з

палицею в руках, і його перемога символізує здатність Кармалюка подолати ворогів-переслідувачів.

Третя точка дотику – любов до життя і до жіноцтва. Статевий потяг лося до лані є символом його вітальності, сили, здоров'я: «...її очі вбирали в себе весь гліб тайги, тонкі вуха, що ними поводила, побачивши його, висловлювали хвилювання, червоні ніздрі – пристрасть. Як пахла тоді її оксамитна, м'яка шкіра!...» [2, с. 616]. Навіть в останні дні життя лось захоплюється вродливою ланню, але розуміє, що його час уже минув – лань обирає сильнішого й молодшого. М. Петренко писав, що взаємини з жінками були важливим джерелом, з якого В. Гжицький черпав душевні сили для життя й творчості: «Про місце жінки в житті Володимира Зеноновича треба вести окрему розмову. Він не міг без них і навіть у поважних літах шукав їхнього товариства. Ні, не просто шукав будь-яких жінок: завжди поряд із ним були жінки інтелектуально щедрі, приязні, неодмінно захоплені ним як письменником» [5, с. 141].

Четверта точка дотику – утрата родини та рідної землі через жорстокість людей. В оповіданні показано безсилля великого, мужнього лося перед підлістю, несправедливістю «двоногої істоти» [2, с. 617]. Негативного забарвлення набуває образ зброї, неприйняття та осуд якої виникли в автора ще в часи Першої світової війни. Грім, випущений з рушниці, убиває дружину та діток лося, назавжди робить його самотнім, змушує «покинути рідний край і податися вглиб тайги, під самі гори» [2, с. 618]. Але й там немає спокою, бо ятрить душу «тута за тайгою, рідними місцями», а над горами гуркоче літак (нагадування про жорстокий світ людей) – «величезний невиданий птах», що «своїм ревом сіє жах на доли» [2, с. 619]. Так само несправедливо обійшлися з В. Гжицьким. Абсурдна політика двічі розлучала письменника з рідним краєм: спершу з малою батьківщиною – Галичиною, а потім узагалі з Україною. Арешт і заслання зруйнували його подружнє життя: із першою жінкою Галиною більше не зустрілися. Не можуть бути разом і герої його романів: Довбуш – з коханою Дзвінкою («Опришки»), Кармалюк – з дружиною Мариною та синами («Кармалюк»), лікар Темір – з Танею («Чорне озеро»). Після загибелі родини лось був змушений тікати в гори, але перед смертю прийшов на рідні пасовиська. Письменник теж повернувся в Галичину вже в осінні літа, знесиленим. Хоча в його житті ще були і друзі, і жінки, але відібрано надто багато часу, який мав витратити на головну «жінку» – творчість. Виникає відчуття спустошення, як у старого лося, коли той зрозумів, що завоювати молоду самичку йому вже не до снаги. Душевну порожнечу автор, за спогадами друзів, намагався заглушити наполегливою, щоденною, багатогодинною літературною працею.

П'ята точка дотику – межові життєві ситуації, екзистенційні стани душі. В. Гжицькому та його героям довелося постійно зустрічатися зі смертю. Старий лось стоїть на грані життя, тож особливо гостро відчуває його цінність. Смерть матиного коханця, передана фігурою умовчання, глибоко вразила малого лосика, уперше змусила задуматися над людською несправедливістю. Загибель дружини, діток назавжди зробила самотником, змусила тікати від людей. Автор теж відчував себе самотнім, хоча й був одружений, постійно оточений знайомими, колегами по перу. Такий душевний стан митця підтверджує псевдонім «Вигнанець».

Шоста точка дотику – здатність мріяти, захоплюватися прекрасним. Ще один псевдонім Гжицького – «Мрія» – підкреслює романтичну націленість на високе, бажання порвати із жорстокою, сірою тоталітарною дійсністю. Автор наділив дрімайла-лося своїм даром відчувати красу, кохатися в усьому загадковому, незбагненному. Лось, як людина, милується полярним сяйвом. «Лось розплющив одно око, підняв ліниво голову вгору і прислухався. <...> По небу попливли хвилясті ажурні смуги, з долу ударили вгору нові червоні снопи, досягли zenіту і розсипались золотим пилом по цілім куполі небес <...> Усе життя його хвилювали ці незрівнянні космічні чари полярного сяйва» [2, с. 613]. Для передачі сприйняття навколишнього світу твариною майстер використовує прийом «одивнення» – цілеспрямованого вираження художнього образу в силовому полі найнезвичніших асоціацій: сніг приємно лизати, лось бачить його у вигляді «білих мух», літак уявляється йому птахом, зброя – громом, роги на голові дорослого самця – деревом чи кущем тощо.

Сьома точка дотику – реалії «далекої Півночі», пережиті лосем і автором. Образи тайги, снігів є і в романах «Ніч і день», «Кармалюк».

Восьма точка дотику – нереалізовані прагнення В. Гжицького та персонажа. Митець наділяв героїв рисами, яких сам не мав, але хотів набути. Лось – люблячий батько двох дітей, а його творець лише всиновив хлопчика дружини Марії Істоміної. Тож страждання лося через загибель лосенят сприймається як туга автора за ненародженими власними дітьми.

Отже, образи тварин В. Гжицький широко використовував для вираження характеристик людської душі, відображення людських взаємин. В анімалістичному образі лося втілено чимало психологічних рис самого письменника, завдяки чому аналізований твір є ключем до розуміння характерів у його великій прозі, зокрема в автобіографічній романній трилогії «У світ широкий» (1960), «Великі надії», «Ніч і день» (1963). Незважаючи на складний життєвий шлях, численні страждання, завдані митцеві несправедливими акціями радянської тоталітарної влади, В. Гжицький вірив: ми сильні, благородні, можемо залишатися такими навіть у найскладніших обставинах. Оповіданням «Лось», як і своєю творчістю в цілому, письменник закликав читачів бути чуйними, добрими, поважати гідність людини, не чинити нікому зла, цінувати кожен мить життя. У перспективі – вивчення світогляду та характеру митця за листами, спогадами сучасників з метою проведення об'єктивного психоаналітичного дослідження його прозового доробку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гжицький В. Опришки. Кармалюк : [романи] / Володимир Гжицький. – Львів : Каменяр, 1971. – 464 с.
2. Гжицький В. Лось : [оповідання] // Твори : [у 2 т.] / Володимир Гжицький. – К. : Дніпро, 1974. – . – Т. 2. – 1974. – С. 613–620.
3. Іваничук Р. Про Гжицького – з усмішкою / Роман Іваничук // Дзвін. – 1995. – № 10. – С. 137–139.
4. Інгульський П. У любистку купаний / Петро Інгульський // Жовтень. – 1965. – № 10. – С. 126–131.

5. Петренко М. Під знаком південного лося / Михайло Петренко // Дзвін. – 1995. – № 10. – С. 139–141.

6. Приходько І. Володимир Гжицький // Творчі портрети українських письменників ХХ століття : посіб. для вузів і шкіл / Інна Приходько. – Хмельницький : Поділля, 1993. – С. 118–139.

ЮЛИЯ ВОЛОШУК

«РАЗОЧАРОВАННЫЙ, УСТАВШЫЙ, ОДИНОКИЙ...»: АВТОБИОГРАФИЧЕСКАЯ И ПСИХОБИОГРАФИЧЕСКАЯ ОСНОВА ОБРАЗА СТАРОГО ЛОСЯ В РАССКАЗЕ «ЛОСЬ» В. ГЖИЦКОГО

В статье проанализированы особенности биографической и психологической проекции авторского «Я» на образ лося в анималистическом рассказе «Лось» В. Гжицкого, прослежены психологические точки касания в характерах лося и автора, освещены художественные приемы передачи внутреннего мира персонажа. Судьба животного трактуется как метафора жизни автора, образ лося – как ключ к прочтению романов писателя. Кроме того, освещены зооморфические образы и зоонимическая символика романной прозы В. Гжицкого.

Ключевые слова: анимализм, зооморфические образы, зоонимическая символика, автобиографизм, психобиография.

YULIA VOLOSHCHUK

«FRUSTRATED, TIRED, ATONE...»: AUTOBIOGRAPHICAL AND PSYCHOBIOGRAPHICAL BACKGROUND OF THE CHARACTER OF THE OLD ELK IN THE NOVEL «ELK» BY V. GZHITSKIY

The autobiographical and psychobiographical peculiarities of the reflection of the author's concept «I» onto the character of elk in the animal story «Elk» by V. Gzhitskiy were analyzed. The similar points between features of the animal character and author's one were determined; fiction devices of transferring the inner world of the animal were described. The life of the animal is interpreted as the metaphor of the author's life, the character of the elk is considered to be the key to reading comprehension of the novelty. Animal symbols are depicted by the way.

Key words: animalism, animal figures, animal symbols, autobiography, psychobiography.

Одержано 26.05.2011 р., рекомендовано до друку 15.11.2011 р.